

РИСТО КРЛЕ НА СЦЕНАТА МЕЃУ ДВЕТЕ ВОЈНИ

Раководството на предвоеното „Народно позориште“ во Скопје, како нивна најкрупна репертоарска придобивка, го сметале откривањето и поставувањето на сцена на драмите на Ристо Крле, посебно „Парите се отспувачка“. Тивок и срамежлив човек, до него тешко можеле да дојдат, и се обратиле до тамошниот учител Филип Кавајац, кој пишувал раскази да им помогне Ристо Крле да им го прати својот текст, кое тој наскоро и го сторил. „Го прочитав со еден здив, вели Слободан Јовановиќ, лектор во театарот, пиесата се викаше „Парите се отепувачка“ и бев изненаден од писателовиот драмски нерв. Си беше тоа страотна драма за родителите кој незнаејќи го убиваат синот повратник за да би се добрале до неговите пари. Но, одлично водена, логично развиена и приведена кон трагичниот крај со раката на роден драматичар. Слегов до Велимир Живојиновиќ, ја спуштив пиесата на масата и му реков: Еве еден вистински драмски писател...“.

Тој не успеал да ја види премиерата оти во меѓувреме бил преместен во Белград, но се сеќава дека управителот на театарот Велимир Живојиновиќ сакал да го измени крајот, не сакал пред толкуте доморотци да ја потури нивната „алчност за пари“ и предлагал да се најде расплет што ќе заврши со хениенд.

Драмата „Парите се отепувачка“ на сцената премиерно била прикажана на 27 декември 1938 година во режија на Јосиф Срдановиќ, кој со многу работа, познавања и талент заедно со актерите, пријатно ја изненадил скопската публика која уживала слушајќи како актери од сцената зборуваат на нивни јазик.

Во главните улоги настаниле: Тодор Николовски (Митре), Душан Стојовиќ (Анѓеле), Јосиф Срдановиќ (Коте), Бранко Ѓорѓевиќ (Панде), Авдо Џиновски (Анѓеле во вториот дел на пиесата), Градимир Радосавлевиќ (Софре), Бранко Татиќ (Јанкула), Живка Срдановиќ (Мара), Добрила Џимиќ (Депа), Налчо Калипса (Кате), Пава Слука (Фросина), Нада Урбанова (Ана) и други.

Како да беше вчера, фатен за рацете на мајка ми и татко ми, ме носат во театар да ја гледам пиесата за која поприлично време се говори во нашиот дом. Јосиф Срдановиќ и татко ми беа стари пријатели и често пати се среќавале на

чашка ракија во познатата кафеана на Калчо. Ќе гледаме разбирлива пиеса, актерите ќе говорат на наш јазик, а и текстот бил напишан од наш човек што живеел во Струга. А и меѓу моите другари од уши во уши се говореше за содржината на пиесата како таткото го убил човекот за да му ги земе парите незнаејќи дека му е син. По изведбата на „Печалбари“ и „Ленче Кумановче“ и театарот ни беше поблизок, подраг и како да беше по наш по толку години од неговата изградба.

Театарскиот рецензент на списанието „Јужен преглед“ Петар Митропан по повод изведбата на „Парите се отепувачка“ пишува дека... „Скопскиот народен театар е повикан да го негува домашниот репертоар во прв ред и тој таа своја културна улога ја извршува ненаметливо и претпазливо. Природно е што во него, како главно средиште на драмското творештво на оваа почва, можат да се видат сите драмски видови на писателите од овие краеве. На повеќето од нив обично им недостасува литературна култура и неопходна драмска техника и познавања на сценските барања, меѓутоа, има и такви кои ги задоволуваат условите за прикажување на нивните дела. На таа среќна група и припаѓа и стружанецот занаетчија Ристо Крле, чија пиеса „Парите се отепувачка“ во дијалект и со содржина од овој крај, била прикажана на 27 декември 1938 година во Скопскиот театар. Дејствието се случува во минатото, архитектониката на делото е доста примитивна, низа на слики без вистинска органска врска, потоа многу фолклорни елементи, песни и обичаи, непретенциозно истакнат менталитет на печалбарскиот свет - сето тоа имаше жив одзив кај широката публика, која ја прими пиесата како нешто свое и блиско. Во тие рамки на секојдневниот живот е нагласена идејата на писателот, незаситна алчност за пари која преоѓа во страст, го мати разумот, води во злостор. Тука е и објаснувањето на насловот, парите се отепувачка... Тешкотиите во дијалектот главно се совладани, играта е неусилено жива, сцената колоритна...“.

Анонимниот рецензент на Белградското списание „Ми и ви“ од 1 февруари 1939 година пишува: ...„Како што „Печалбари“ привлекоа маса народ кој до тогаш можеби никогаш не била во театар, исто така и пиесата „Парите се отепувачка“ привлекува голем број луѓе кои се љубопитни и кои ги интересира како актерите ги претставуваат нивните дедовци или пак можеби нив самите...“.

Премиерата на втората пиеса прикажана во тогашното Народно позориште на Ристо Крле е „Антица“. Нејзината премиера била прикажана на 2 јануари 1940 година и била примена со голем успех и симпатии. Пиесата на сцената ја поставил Јосиф Срдановиќ, а во главните улоги настапиле: Калипса Налчо (Антица), Живка Срдановиќ (мајка и), Бранко Ѓорѓевиќ (Кир Николаќи), Пава Слука (неговата мајка), Тодор Николовски (Кир Ристаќи), Добрила Џимиќ (Анча), Авдо Џиновиќ (Илија), Бошко Боцевски (Селман ага) на кого оваа улога му била прва и кој со својот свеж тенор отпеал неколку македонски песни. Сценографијата била на Никола Мартиновски, а музиката ја компонирал Стево Шијачки... „Се на сѐ: актерите се одлични познавачи на македонскиот јазик, играат пиеса на автентичен автор, во режија на одличен познавач на јужносрбијанскиот (македонски) фолклор, музиката на најкомпетентната јужносрбијанска (македонска) мелодика, инсценацијата на еден од најизразитите јужносрбијанските (македонски) сликари, условуваат една интересна премиера на „Народниот скопски театар“... Ќе заврши написот во „Позоришни лист“.

Секако дека ваквата репертоарна политика на театарот на многумина од разноразни определби и националистички причини не им се допаѓала па затоа списанието „Позоришни лист“ што го издава театарот се наоѓа повикано да одговори дека тие не се против објективна критика, напротив сметаат дека тоа е една од важните компоненти за развитокот на уметноста. Театарот е против незаслужени пофалби, но исто така е и против систематски памфлети под маска на критика.

И „Антица“ како и „Парите се отепувачка“ доживеале голем успех и биле примени со симпатии. Тие биле прикажувани многу пати, а особено била забележана претставата на „Парите се отепувачка“ по повод конгресот на Југословенските актери во Ниш.

Тогашната критика пишува за репертоарната политика мошне позитивно... „Како што Ристо Крле не треба да се притеснува кога се вели дека е познат чевлар без работа, поранешен струшки општински писар кој сега живее скудно пишувајќи ги своите драми, така исто може и Скопскиот театар да го истакне фактот дека тој на таа несекојдневна амбиција и овозможи да се реализира. Нашиот театар му дава на народот на Јужна Србија (Македонија) и Шекспир и Пирандело, тој ја запозна својата публика со правците на нашата национална

драматургија од Његош до нашата модерна драма, ама даде прилика да се чуе и непосредниот продукт на романтичната Струга низ перото на Ристо Крле. Крле како автор е автодиктат, тој нема психолошки претензии да ги решава замрсените проблеми социјални и психолошки, тој води грижа за својата околина и за својата сонствена. А нговата амбиција е скромна, да ги запознае оние што ја познаваат Струга не само со песната „На Струга дуќан да имам“ со луѓето на својот крај, а на своите конпатриоти да им раскаже по некоја од многуте приказни што ги прераскажувале нивните стари за време на долгите зимски вечери. Од таа приказна создаваме една интересна карактеристика на поранешните луѓе кои заради немање одреден духовен и културен правец, се губеле во екстреми секогаш биле благороден материјал за комедиографи и сатиричари. Стерија многу успешно знаел од сето имитирање на туѓинските манири и се што е туѓинско да ја направи бриљантна сатира „Родољупци“ а Крле одвај слушнал дека Стерија постои. Умееше од обична приказна, која ја знае цела Струга, да го извлече најбитното: желбата на тогашните луѓе да бидат „кирови“ односно во сè што повеќе да личат на богатите грчки трговци. Разбирливо е дека во тоа време на пропаѓање на една голема држава како што била Турција, вештите грчки трговци умееле финансиски да се издигнат, па потоа да се прогласат за „кир“ и со тоа да стане „кир“. Тоа с всушност моралната страна на делото на Крле и се разбира не може да постои едно театарско дело од околината на Галичник без љубовната песна и романтика. „Антица“ е пишувана едноставно, непосредно, без театралност, но токму таа непосредност е оригинална и симпатична. Пиесата на Крле има „несомнено публика која што ќе ја гледа со задоволство, ќе ја разбере и почувствува, а на онаа публика која не е тесно врзана со јужно-србијанскиот камењар нема да и штети малку свежото охридско ветре...“. Така пишува рецензентот во „Позоришни лист“ од 1 јануари 1940 година. Спротивни мислења има весникот „Правда“ од 1940 година потпишано со иницијали В. Д. во кој се оспоруваат литературните вредности на пиесата и квалитетите на нејзиниот автор. Според написот Ристо Крле немал „доволно проникливост ниту нерв“ па драмата завршила како „почетнички обид“ и без да сака ќе забележи дека е тоа... „Вистинска сентиманетална приказна каква би била, можеби, некогаш во време кога повеќе се сонуваше отколку што се мислеше, дури и интересна“.

Трстата пиеса „Милион маченици“ Ристо Крле започнал да ја пишува во 1938 година. Пиесата била во три чина со пеење, а премиерно е прикажана на 15 октомври 1940 година. Во годината кога започнал да ја пишува драмата, отпаѓало занаетчиството, а особено чевларскиот занает. Големите фабрики, во тоа време кај нас „Бата“, отвора продавници на чевли во сите градови и ги потиснува занаетчиите кои се принудени да ги затвараат своите дуќани а работниците да ги исфрлаат на улица. Таа несреќа ја почувствувал на своја кожа и авторот кој пишува дека ....„професионалната должност и обврска ме натера да мислам за тие неволји, за тие маки и тогаш седнав и напишав драма за трагедијата на чевларскиот занает. Маките на своите собораќа маченици ги изнесов со овие „Милион маченици“. Мислам драги читатели и гледачи, дека беше ред, јас како занаетчија, да напишам драма за занаетчиската трагедија во овој случај за пропаѓањето на чевларскиот занает - до толку повеќе што како „чевлар“ и „чевларско дете“ тоа ќе ми го поверувате, таа трагедија најмногу ја чувствувам. Па, на крајот, зарем помеѓу овие милион маченици, не сум и јас еден од нив?“ ќе се запраша Ристо Крле во кратката автобиографија што ги осветлува неговите погледи и состојби во времето кога неговите пиеси се поставувани на сцената, а објавено во „Позоришни лист“ што го издал театарот од 15 октомври 1940 година.

Пиесата „Милион маченици“ на сцената на тогашното „Народно позориште Крал Александар први“ ја поставил како и претходните две, односно како и „Печалбари“ на Антон Панов, „Ленче Кумановче“ и „Нагазил човекот“ на Васил Иљоски, човекот на кого македонскиот театар и литература ќе му останат вечни должници, а тоа е Јосиф Срдановиќ актер и режисер на театарот. Музиката е на одличниот познавач на нашиот мелос Стево Шијачки. Во пиесата играле: Бранко Горѓевиќ (мајстор Петре), Тодор Николовски (младиот мајстор Јонче). Димитар Влаиќ (Сандре), Петре Прличко (Илче), Калипса Налчо (Цара), Бранко Татиќ (Коле), Авдо Џиновски (Славе), Нада Среќковиќ (Фанче), Елена Ловановиќ (Ленче), Мими Влаиќ (Злата), Добрица Величковиќ (Селанец).

Пера Слечевски, во „Српски книжевни гласник“ од 1941 година за драмата „Милион маченици“, покрај другото ќе напише дека ....„ако се земе строго тоа не е драма туку расказ или роман на еден сталеж кој трае 16 години кога во една средина се јавуваат воопшто драми, тоа се епски драми, туку строгиот драмски род уште јасно не се дефинирал, туку лирскиот и епскиот кои доминираат во

патријархалната култура. Така и Војводина започнала во XVIII век со црквено училишна драма, така по Сарајлија и Његот како што Кнез Милош од Јоаким Вујиќ во Крагуевац бараше што повеќе да се пее. Така и тука најповеќе се бара фолклорна пиеса со пеење, со лиризам на свеченост, со народни збиднувања наместо индивидуални“... „Тоа колективно дејствие исполнето е со секојдневна грубост, со добронамерна дидактика за хигиената, антиалкохолизмот и антеникотизмот, ама и со крепка ведрина што е својство на работата и каде што се пее само ако човекот не е гладен. Ова значи фолклорно - социјална слика интересна во прв ред за домашниот свет, заради домашниот говор, домашните прилики, домашниот темперамент и симпатично по идеја...“.

Поинакво мислење за пиесата има написот во „Позоришни лист“ од 15 октомври 1940 година... „Како трета домашна премиера ќе се прикаже во вторник на 15 една интересна пиеса од авторот Ристо Крле. Дејствието на пиесата се случува во околината на Струга, а пиесата е пишувана на жив поречки дијалект, кој многу и се донадна на публиката која ги гледаше „Парите се отепувачка“ и „Антица“, многу успешни пиеси од истиот автор. Како што се виде и првите две пиеси, авторот многу го интересира проблемот на парите и печалбарските мотиви, толку актуелни во крајот во кој се родил и живеел. „Милион маченици“ е, би можело да се рече, автобиографска драма, која писателот ја искусил сам на себе си и во три чина го изнесува својот животопис од најраните денови до денес. Драмата се завршува со еден оптимистички апел на државната заедница да им помогне на мачениците кои ги има милиони да најде некое решение од спротивностите кои настанале заради тоа што фабриките со голем капитал го потиснуваат малиот занаетчија поединец. Иако авторот не го студира Фурие, Кауцки ни Маркс, тој на непосреден начин допира еден сериозен проблем во една фолклорна драма на и ако не нашол решение. тој проблемот го изнесува - како што го работеле тоа многу пред него. Тој не го гледа решението на тој проблем во рамките на другите вжештени проблеми едни од други зависни туку наоѓа решение на тој поединечен проблем во рамките на локалната заедница: тој го гледа спасот на малиот занаетчија во рамките на една национална индустрија (принципи на задругарство Ганди - Радиќ)“.

Во последните сезони пред војната, Скопскиот театар не пропушта година, а на сцената да не постави македонски текст. Јасно е дека публиката и нејзините

барања не може да се игнорираат од една страна и од друга војната тропаше на вратите на тогашна Југославија и се сакаше да се придобијат широките маси преку попуштање на стегите со прикажување на дела пишувани на македонски јазик, бидејќи требаше, а и се регрутираа војници од тие маси да ја бранат унитаристичка Југославија. Но и покрај сè, овде треба да им се оддаде големо признание на управителот на театарот Велимир Живојиновиќ - Масука, лекторот на театарот Слободан Ловановиќ, како и режисерот Јосиф Срдановиќ кои умееа да ги почувствуваат промените во политиката и како вистински театарски работници мислејќи му го доброто на театарот се послужиле со вечната вистина дека без домашни автори нема театар, а ниту публика за него. Со знаење или не, тоа и не е многу важно, тие ги испишале златните страници на македонското театарско дело за кое треба да сме им благодарни не само на ваков начин.

Ваквата репертоарска политика на Скопско позориште ја поздравува и подржува Јовановиќ - Бане во „Глас Југа“ 6 од 1940 година што излегувал во Скопје, со следните зборови: ...„Затоа прикажувањето на „Печалбари“ на Антон Панов значеше голем настан во хрониката на Скопскиот театар. Речиси полниот салон на педесетата претстава на „Печалбари“ потврдува дека публиката благородно го прима секој драмски обид кој може да делува на чувствата и кој има макар и тронка од драматичната општествена стварност. Театарот го измени својот вообичаен изглед. Наместо бидермаер, креп и свила, можеа да се видат кожуви и кратки шијачки бечви, двај доволни да го покријат најбедниот дел од телото. Од тој момент Скопскиот театар, кој до тогаш не беше народен од проста причина што се приближуваше кон народот со така наречени претстави за народ, стана вистински народен театар зашто се слушна народниот збор, тој стана место во кое се поставувани и решавани неговите највитаални проблеми проблеми на печалбарството... „Публиката од најшироките слоеви најсрдечно ги прими неговите „Печалбари“, оти на сцената го виде своето село, своите луѓе, своите тешкотии и неволји. Затоа и Ристо Крле со својата реалистичка драма „Парите се отепувачка“ доживеа целосен успех. Народот сака да го посетува театарот, ама за тоа како надоместок бара тој да му даде пиеси што ќе бидат израз на неговиот живот...“.

Како ги пречекала театарската критика пиесите на Ристо Крле во предвоена Југославија, од ова мое излагање. до некаде може да се види.

Чудна, темна и неразбирлива е судбината на пиесите на Ристо Крле во слободна Македонија. За прв пат во Скопје „Парите се отепувачка“ ќе се прикажат во тогашниот Младинско детски театар на 9 март 1961 година а во режија на Тодор Николовски, сценографија на Трајче Јанчевски. Изведувачи беа: Шишман Ангеловски, Таска Балабанова, Кирчо Божиновски. Томе Видов, Тодор Грбевски, Марица Добревска, Иванка Зенделска, Благородна Малинска, Цветанка Наумовска, Радица Поповска, Славчо Тасевски, Благој Црвенков и Миодраг Шаурек.

Како и во поголем број други прилики така и при поставувањето на оваа пиеса, Младинско детскиот театар се раководеше од желба да ги афирмира текстовите на домашните автори, а од друга страна не ја следеше и не ја слушаше политиката кога се работеше за театарски проблеми за кои често пати бил прозиван неаргументирано. Благодарейќи на ваквата ориентација делото „Парите се отепувачка“ беше за прв пат поставено во Скопје во повоениот период и со тоа придонесе пиесата на Ристо Крле да биде прикажана и доживеана во услови на ослободената татковина. Режијата на Тодор Николовски, како и целиот актерски ансамбл, беа на завидна висина. Претставата беше обновена по земјотресот и беше прикажувана по населбите во првите денови по земјотресот. Претставата во Скопје беше прикажана 22 пати пред 14990 гледачи.

По премиерата на „Парите се отепувачка“ излезе една рецензија која не поставува прашање, зошто мораше толку години да се чека скопската публика да ја види претставата што толку пријатно го вознемири предвоено Скопје. Театарскиот критичар Иван Мазов се навраќа на времето кога за прв пат е прикажана драмата и дека нејзиното реализирање на македонски јазик ..., „Претставува акт достоин за почит и ја поздравува идејата на Младинско детскиот театар да ја постави на својата сцена, која заслужува пофалба“.

Потегот на театарот да ја постави драмата од една страна значи признание за авторот, а од друга страна и дава можност на публиката да се запознае ..., „Со ова некогаш многу популарно дело кое на свој одреден начин влијаело, во еден момент, во нашата национална историја секако тежок, придонесе за тоа нашиот човек да се почувствува посигурен на еден чисто национален план...“.

Чувството што го понел гледачот од тоа време е родниот јазик и ..., „Макотрпниот живот на нашиот човек пред војната и убиството извршено

поради парите. А тие две работи беа основните компоненти врз кои се темелеше борбата на оној свесен фактор што и подоцна во животот на нашиот народ беше од решавачко значење за нејзиното конечно осмислување...“.

Режисерот Тодор Николовски се водел од мислата да ни напомене за едно време од нашата национална драматургија ....„И може да се рече во тоа сосема успеал, дотолку повеќе што „Парите се отепувачка“ претставуваат драмско дело - во првиот дел убава панорама за селскиот живот и за селските обичаи, а во вториот сценска илустрација за еден случај за кој не може да се рече дека сценски не е неуспешно решен...“. Претставата на сцената била успешна, сите актери со успех ги исполниле своите улоги... „Треба да го издвоиме Томе Видов како Митре чија улога даваше можност за позабележително играње...“ Критичарот му сугерира на авторот... „Барем на два пати требало да интервенира за да се избегнат некои места кои од денешен аспект звучат малку необични...“.

Во печатот тие години се водеа полемики зошто на сцената на Македонскиот народен театар домашниот автор го нема а во случајот се замолечеа. Треба да се каже да се побара објаснување за ваквиот однос, не само кон Ристо Крле, туку и спрема Антон Панов, Васил Иљоски, Војдан Чернодрински и другите, од театарската критика, и не само од неа, туку најповеќе од литературната критика зошто требаше да се отвори Македонскиот театар со Украинска пиеса која и таму е заборавена, а да не се отвори со наша пиеса, веќе проверена на театарската сцена. Од каде тоа срамење од своето и зошто му се пречеше поточно кој го оневозможуваше, кој сакаше и на кого му требаше прекинување на еден континуитет во развојот на македонската драма и театар? А се знаеше на годишнината од смртта на Ристо Крле на одржаната средба на која се говореше за неговото дело, да се обвини Велимир Живојиновиќ-Масука како националист. Е, па тој националист за 5 години додека беше управник на предвоеното позориште постави на сцената шест праизведби на македонски автори („Печалбари“ од Антон Панов, „Ленче Кумановче“ и „Чорбаџи Теодос“ на Васил Иљоски (да не ја споменуваме и „Ученичка авантура“), како и „Парите се отепувачка“. „Антица“ и „Милион маченици“ на Ристо Крле), а ние за шест години на слободна Македонија прикажавме само две праизведби кои не дочекаа, немаа репризи. Овде треба да се каже дека „Чорбаџи Теодос“ е прикажана како трета премиера по „Платон Кречет“ и „Народен пратеник“ во

1945 година, „Бегалка“ како седумнаесетта премиера во 1948 година и „Печалбари“ како дваесет и прва премиера во 1949 година.